

27. Ленкавський С. Український націоналізм. Том 1 / За ред. Олександра Сича. — К.: Лілея НВ, 2002. — 600 с.
28. Сергієнко І. Лист до редакції // Українське Слово. — 2008. — 10 груд.
29. Лизанчук В.В. Чи можна об'єднати націоналізм і глобалізм? // Дзеркало тижня. — 2004. — 13 серп
30. Ентоні Д. Сміт. Націоналізм. Теорія, ідеологія, історія. — К.: К.І.С., 1994. — 170 с.
31. Гризун А. Мова про мову. Проблема №1 // Кримська світлиця. — 2008. — 27 червня
32. Качкан В. Вічний, як народ // Слово Просвіти. — 2009. — 5-11 берез.
33. Левус А. Зупинити рейдерську атаку на націоналізм // Українське Слово. — 2009. — 4 берез.

The nationalism as above party phenomenon, its modern features in a context of development of the Ukrainian power is considered; in student's materials is commented Oksana Harchenko's letter from Kyiv «Wake in itself the nationalist».

Key words and word-combinations: ideologi, nationalism, patriotism, mass media, the Ukrainian language, culture, morals, spirituality, national consciousness, the state thinking.

Отримано: 3.04.2009 р.

УДК 811.161.2'38

Л. Марчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СИНЕРГЕТИЧНА ОСНОВА ЕПІСТОЛЯРНОГО СТИЛЮ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Українська епістолярна спадщина багата й різноманітна, тому що умови бездержавності народу часто змушували його найвидатніших представників, діячів культури, політиків висловлювати свої думки, пропагувати і обстоювати ідеї у спосіб листування з найближчими, довіреними особами, однодумцями, друзями. У досліджуваних листах відображено типові для українського епістолярію структурно-семантичні ознаки, які творчо перероблені в конкретних текстах. Кожен лист можна розглядати як окремий завершений акт комунікації.

Ключові слова і словосполучення: епістолярій, епістолярна формула, епістолярний стиль, етикет.

Епістолярій не раз привертав увагу дослідників через можливість глибше пізнати національну історію, історію національної мови й літератури, специфіку міжособистісних відносин українців і питомі національні риси, позначені на індивідуально-стильовій манері адресанта, бо, образно кажучи, листи мають «на собі не лише сліди чорнила і олівця, а й відбиток чистієї душі... адже обмін листами — це принаймні розмова двох споріднених осіб» [16, с.13]. Так, наприклад, ілюстрацією є листування між Іваном Огієнком (митрополитом Іларіоном) та цвітом української інтелігенції в еміграції Годосем Осьмачкою, Докією

Гуменною, Ігорем Качуровським, Юрієм Кленом, Наталеною Королевою, Віктором Приходьком, Леонідом Мосендзем, Дмитром Нитченком (Чубом), Яром Славутичем, Василем Чапленком та ін.) Приватний лист письменника розрахований на конкретного і, головним чином, добре знаного адресата. Звичайно, художній твір теж розрахований на уявного «адресата» — читача, але, як правило, читає абстрактного, реципієнта анонімного й переважно колективного. Приватний лист, на відміну від художнього твору, несе в собі суб'єктивний образ конкретної особи, але через своєрідне авторське заломлення, крізь «...призму авторської ментальності і рефлексій» [8].

Написання звичайного побутового листа — творчий акт. Ще більше підстав стверджувати це, коли маємо на увазі приватний лист письменника, для якого робота над словом — щоденна праця. У побутових кореспонденціях людей, наділених письменницьким обдаруванням, нерідко натрапляємо на справжні художні відкриття, створені за всіма законами літературної майстерності. Приміром, лист І.Качуровського до митрополита Іларіона від 9 травня 1947 року: *«Цінність ваших творів, на мою думку, полягає в тому, що вони зрозумілі для широкого кола читачів і можуть позитивно впливати в трьох напрямках: пробуджуючи здібність естетичного сприйняття, підвищуючи релігійні почуття і викристалізовуючи національну свідомість»* [10, с. 232].

Листи видатних письменників, громадсько-культурних діячів, учених мають велику історико-пізнавальну й художню цінність, відображаючи побут, розвиток, ідейну боротьбу своєї епохи, особисте і творче життя авторів, специфіку їхньої діяльності. І.Франко, Леся Українка, М.Коцюбинський, П.Грабовський, М.Лисенко та ін. у своїх листах постали як безпосередні творці української літературної мови. Їхнє листування донесло до нас тодішнє розмовно-побутове мовлення.

Епістолярний стиль (лат. *epistola (epistula)*, від грец. *ἐπιστολή* — лист, подання) — функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин. Уживаний переважно в листуванні, яке, відповідно до теми й мети послання, існуючих традицій, взаємин кореспондентів, особистості автора, його настрою в момент написання, поділяють на «родинно-побутовий, інтимно-товариський, приватно-діловий і т. ін.» [14, с.160].

Епістолярний стиль здійснює апелятивну функцію мови, яка полягає у звертанні до адресата з бажанням увести його в коло подій, проінформувати про щось, викликати почуття, співзвучні з емоційною настроєністю автора.

Для листування характерне: широке використання у кличній (часто пестливій) формі звертань; наявність традиційних формул на початку і в кінці послання, а в тексті — особливих словосполучень з дієсловами наказового способу, різноманітних побажань, вітань; невимушеність у доборі мовних засобів; безпосередність у вираженні емоцій; граматичні конструкції й лексичні наповнення, властиві усно-розмовному мовленню.

Об'єктом дослідження стали листи Григорія Білоуса, які охоплюють відрізок: 1981-2000 рр. [2]. Вони наскрізно ліричні, щирі, гранично відверті й тому сприймаються як достовірні документальні свідчення про свою епоху і людей, що творили в ній. Одночасно враховуємо і соціолінгвістичні чинники, що позначалися на індивідуальному стилі Г.Білоуса: стан української літературної мови на межі ХХ-ХХІ ст., вклад письменника у розвій мови, естетичні орієнтації.

Епістолярні традиції українців мають, як відомо, глибоке історичне коріння. Зародження епістолярію, на думку мовознавців, припадає на київську добу, тобто збігається з часом появи берестяних грамот ХІ-ХІV ст. [3, с.5-6], що слугували засобом ділового спілкування.

Своєрідність епістолярної спадщини виявляється в різноманітності жанрових форм листа, в глибині філософських пошуків, у невичерпності й широті почувань, у мовностилістичних експериментах і бережливому ставленні до епістолярних канонів. Жанрові особливості листів орієнтовно класифікуємо як листи-новели, листи-поради, листи-памфлети, листи-портрети, листи-рецензії, листи-спогади, листи-сповіді, листи-звіти, листи-гумористичні послання, побутові листи, листи-роздуми.

Листи, як відомо, становлять основу епістолярних текстів. З-поміж інших типів текстів їх вирізняє чітка орієнтація на конкретний тип адресата й забезпечення заочного спілкування. Побудова таких текстів залежить від багатьох чинників: від наявності текстової традиції, ситуації гіпотетичного сприйняття тексту, адресата, форм реалізації і поширення тексту та інших суб'єктивних умов епістолярної комунікації.

Підкреслимо, що з усього розмаїття приватної кореспонденції особливий інтерес для нашого дослідження становлять листи письменників. І не тільки через можливість досконаліше пізнати особистість їхніх авторів, сферу людських почувань і стосунків. Листування митців є також своєрідним автокоментарем до їхньої творчості. А в окремих випадках епістолярні твори літераторів становлять самостійний інтерес для реципієнтів як повновартісне мистецьке явище.

Потяг до слова у Григорія Білоуса, мабуть, родинно закований, бо брати його батька Павла — люди знамениті: Олекса Григорович — доктор філософських наук, професор, а Дмитро Григорович — видатний поет, лауреат Національної премії України імені Т. Шевченка. Під впливом останнього Григорій сам почав писати вірші ще в початкових класах. Одна з найталановитіших його поем «Вогонь у камені», присвячена Сковороді. Він — автор кількох документальних телевізійних фільмів про видатних письменників. «Рудоман» — один із найсвітліших, найвдумливіших творів про українське село, написаний з великою любов'ю до людей, зі знанням нелегкого їхнього життя, необлаштованого побуту, неповторних характерів.

Для Григорія Білоуса прикладом стали листи Г.С. Сковороди як взірець давнього українського епістолярію. Дотримуючись постулатів і прикладів Г.Сковороди, Григорій Павлович створює своїми листами своєрідні трактати про душу.

«Маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом, ...я ж, якщо маю друзів, відчуваю себе не лише щасливим, але й найщасливішим, ...бо що може бути солодшим, як коли тебе любить і прагне до тебе добра душа» (3 листів до М. Ковалевського)..

«Лист письменника — це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності й конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби» [9, с.13].

Багато листів письменника починаються трепетними рядками лірично-пейзажних замальовок. Певно так проявляється у ньому нереалізований таланти художника (у дитинстві Григорій Павлович тяжів до пензля і фарб), коли образотворче бачення світу переростає в бачення поетичне, переливається в Слово.

Визначальну роль у формуванні мистецького світогляду Білоуса відіграв Олександр Довженко. Його твори були для Григорія Павловича духовним потрясінням, тестом на творчу спроможність. «Для того, щоб потрясати, треба самому бути зворушеним. Для того, щоб радувати, просвітлювати душевний світ глядача і читача, треба нести просвітленість у своєму серці, і правду життя підносити до рівня серця, а серце нести високо», — говорив О. Довженко на II Всеукраїнському з'їзді письменників.

Поряд із по-довженківськи ліричними замальовками природи, у творчості Григорія Білоуса відчутні й пришвінські інтонації, що свідчить про спорідненість душ цих письменників.

Автор вірче вчить вимогливості до Слова, систематичній праці над ним, асоціативному мисленню, здатності до узагальнень, відповідальності за написане і мовлене.

Приватний лист (як, між іншим, і автобіографія, щоденник та ін.) викликає здебільшого інтерес мірою присутності в ньому особистості автора.

Очевидно, є сенс говорити про те, що в листі переважають розмовні інтонації, однак «...стиль листа й розмовна мова разом з тим не те саме» [6, с.14]. У листі відображаються такі властивості розмовної мови, як непередготовленість (спонтанність), невимушеність, безпосередність спілкування. Проте вищезазначені властивості розмовної мови в листі лише відбиваються через своєрідне авторське заломлення. Багато письменницьких листів пишеться без чернеток, без тривалого попереднього обдумування кожної фрази. І все ж процес написання письменником приватного листа вимагає корегування кожної думки. Навіть не знаючи формул епістолярного етикету, автор кореспонденції так або інакше замислюється над фразеограмою звертання до адресата, над відбором фактів для письмового повідомлення, а головне — над мовним оформленням.

Вважаємо (за В.І. Кузьменком), що «лист письменника — це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням ав-

тора до дійсності й конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби» [5, с. 12].

Цікаві жанрові особливості листів Григорія Білоуса, представлені в книзі «Слова, слова, спасіте наші душі!», які можна віднести до листів до друзів та орієнтовно класифікувати на листи-новели, листи-поради, листи-памфлети, листи-портрети, листи-рецензії, листи-спогади, листи-сповіді, листи-звіти, листи — гумористичні послання, побутові листи, листи-роздуми.

Листи (від грецьк. *epistole* — лист, звідси епістолярний) — це писемно оформлені монологи, звернені до певної особи.

На першому місті в епістолярії Г. Білоуса листи-новели.

Композиційно текст листа-новели у Григорія Білоуса багатомірний. Наприклад, у листі до Д.С. Чередниченка від 24.07.81, текст починається з роздуму про літо як пору відпусток, про роботу над дитячою повістю, про виховання громадянської приналежності молоді. Далі поступово переходить до того, що в сучасному суспільстві природне поступово замінюється синтетичним. «... *Замість природніх почиттів — нав'яні, якоюсь мірою синтезовані.*

Синтез, синтез!

Син тез.

Збайдужіння — шлях до зубожіння. Немає страшнішого безробіття за безробіття людських душ, результатом якого є виродження таких безцінних рис як доброта, довірливість, чесність, порядність, людяність, і ще багато чого, що робить людину Людиною».

Завершує Г. Білоус лист-новели оповідями про людські цінності.

Листи-новели багаті на пейзажні зарисовки. «*Сьогодні пляж — як дугаста клавіатура гігантського роялю: люди покотом лежать на березі ногами до моря: дорослі і діти — як дієзи й бемолі. А де ж маестро?»* (до В.А. Громадського. 15.06.85).

«Так літо і змигнуло, і осінь одзолотавіла, відбарвилась, од плюскотала набридливими зтяжжними дощами, від тріпотіла пожовклим листям, котрого вже не залишилося на гіллі — обсунулося, опало... Листопад...» (до О.Ф. Черненко. 10.11.90).

У них зустрічаються певні образи, які супроводжують автора.

«Поезія, за визначенням Маяковського, «їзда в незнане», але «їзда не в розкішному авто, а на велосипеді: спинився — вправ» (до В.О. Бабка. 22.07.98).

У листах-новелах Г. Білоуса переважає мозаїчна структура — поєднання кількох відносно незалежних один від одного епізодів чи ліричних медитацій. У листі до В.Ф. Бойка від 10.10.97 спостерігаємо нанизування таких фрагментів:

- 1) звертання з гумористичним ухилом, обігруванням слів;
- 2) опис ювілею;
- 3) висновок — звертання до себе і до друзів, повернення до Сквороди.

Дуже цікаво буде текст автор, підкреслюючи нові реалії життя кінця ХХ ст., його лапідарний розмовний стиль.

«Письменницькі посиденьки не ріднять нас. Замість розмов — «дотичне» спілкування. «Здоров». «Привіт». «Як пишеться?» «Пома-

леньку». «Озивайся». «Гаразд». «Бувай здоровий». На отім ото й кратка. До наступних рукопискань».

Пор.: «Мені ж майже ніхто не пише, бо і я рідко кому пишу. І хоч листування нині зовсім не в пошані, кортить саме в такий спосіб спілкуватися з рідними, осяяними мудрим словом, щирими людьми: мовлене лишається надовго, його можна перечитувати, засвічуватися од нього, що я роблю завше» (До В.І. Лузана, від 08.04.97).

Окремі новели, як у М. Коцюбинського, В. Стефаника, І. Романчука написані як поезія в прозі. Є і листи, написані таким чином, у Г. Білоуса.

«(Дозволь таки на прозу перейти: всього не висловиш «екс промтоварним» віршем). Радий за тебе, що потроху виборсуєшся з клопотів: жити треба повноросто! А воно таки ж не просто!

(О, знову скучена душа «стрибнула в гречку»— до вірша... Тс! Тихо! Ша! Хай согріША: мо' з того «гречного» гріха поема вродиться... Ха? Ха!)

*Бувай здоровий, Чоловіче!
Колись-бо з'їдемося на віче!
Будуй курінь на полонині!
В той край тяжіючий віднині,
і прісно,
І на вічні віки —*

Гриць Білий Вус».

Письменник відповідно до жанру, теми виробляє свій словник, «...виявляє характерний для мовної картини світу спосіб концептуалізації дійсності» [12, с.17], створює свою художньо-образну систему. В листах Григорія Білоуса реалізується імпліцитна й експліцитна семантика епітетного слова. О.М. Веселовський говорить про історію епітета як про історію поетичного стилю і поетичної свідомості, оскільки епітет виділяє в певному понятті «істотну» ознаку, а вибір «істотної» ознаки серед «неістотних» у свою чергу характеризує поетичну свідомість епохи і письменника [5, с.59]. Через епітет можна простежити формування певної образно-зображальної системи національної мови, її різних часових зрізів. Л. Ставицька наголошує, що «...художня манера та світобачення прозаїка рельєфно виявляються у системі епітетів, які, мов чутлива мембрана, фіксують стиль доби, її естетичні новації» [13, с.163]. Дослідники стверджують, що «...з усіх тропів найбільше епітет дозволяє поєднати точність і достовірність зображення з оцінним авторським поглядом. Найчастіше саме епітет стає засобом внутрішньої організації тексту, взаємодіючи з іншими словесними засобами» [15, с.289].

Саме епітети є одним із головних тропів у листах-спогадах і листах-сповідях. «Епітет — художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії» [4, с. 265].

«Чи Білий дім свої припинить СШАїни?» (до В.А. Громадського від 01.01.84).

Майже в усіх жанрах автор використовує власні афоризми:

«Гірка доля того, хто не здатний до мімікрії» (28);

«Східна (від слова сходити) мудрість» (35);

«У всякого свої Сніги Кіліманджаро: їх відсвіти лягають на папір. Талант — як лихо вроджене. Повір! Все піде не як прахом, то пожа-ром, якщо не змусиш душу працювати... Душе трудися! Годі старцю-вати!» (37).

Якщо ж провести статистичний аналіз жанрових характеристик листів та адресатів цих листів, то можна спостерігати наступні дані, які наводяться в таблиці №1.

Жанрові характеристики листів	Загальна кількість щодо адресатів
листи-новели	42
листи-поради	15
листи-памфлети	2
листи-портрети	8
листи-рецензії	12
листи-сповіді	31
листи-звіти	5
листи — гумористичні послання	15
побутові листи	7
листи-роздуми	13

У листах Г. Білоуса створення критичних поміток відбувається через такі мовні засоби:

Використання розмовної лексики, жаргонізмів з яскраво вираженим експресивним впливом:

«Я дуже уважно прочитав усі виступи на письменницькому з'їзді у Москві. Особливе сильне враження справили думки Юрія Бондарева, Чингіза Айтматова, Єгора Ісаєва. Вони говорили про загрозу війни, можливість екологічної катастрофи. А мені думається, що існує ще й загроза знецінення духовного надбання людства, бо практицизм у людях вкорінюється все глибше, поширюється все стрімкіше. Міцянство живе! Йому **наплювати** на духовні цінності, бо **міцух** не має в них потреби. Їх заміняє гонитва за коштовностями, які можна почепити на себе і **шльондрати** в них повз заздрісні погляди таких же срібллюбців, серед яких немає тих, «хто ще скарби шукає» (до Д.С. Черденченка від 24.07.81).

Мовний аналіз тексту:

«Я аж прищмакував від задоволення, читаючи твої міфологеми. Оригінально, мудро, досконало. Для того, хто здавна цікавиться міфами, це — самобутнє святечко душі. Тих же, хто тільки краєм вуха чув про того чи іншого міфологічного героя, твої мініатюри спонукають зазирнути до «МІФОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА»: розкішного двотомника «МІФИ НАРОДІВ СВІТУ» нині, мабуть не в кожній бібліотеці знайдеш. Чи багато цих перлин у тебе? Можна гарну збірочку укласти, а то й на своєрідну міфологемну енциклопедію розігнатися» (до А.С. Сірика від 26.03.92).

Оперування авторськими неологізмами:

«Заздрю твоєму «омузленню». Вийшло, що ти читав самого Музиля, а я — про нього в книзі Ігоря Гаріна. Могутній автор! (маю на увазі австрійця). Дуже шкодую, що не натрапив на нього досі. Бачу, ти ладен був усю книгу для мене переписати, там і справді є що цитувати. Чи нема в тебе в загишнику зайвого томака?»

Хотілося б дочитати і третій том Гаріна, якого ти чогось не дуже хвалиш. А мені він «розкочергарінив» добряче» (до В.О. Бабка від 19.01.98).

Провідним жанром письменницьких листів, як ми говорили вище, є критичні листи або листи-рецензії, у яких відбувається розгляд і оцінка художнього твору або окремого етапу творчості. Одним із різновидів цього жанру, властивим індивідуальному стильові епістолярію Г. Білоуса, є лист-авторецензія.

Особливостями такого листа є елементи роздуму із вкрапленнями образних метафор та індивідуальних порівнянь.

«На Ваше прохання — пошукати підходящі тексти для пісень — погортав я збірки кількох сучасних поетів і не відважився щось пропонувати Вам: це така ж інтимна справа, як і вибір нареченої...

Єдине, що можу в цій ситуації запропонувати, це добірку своїх віршів: по-перше, хай будуть вони у Вас; по-друге, може серед них трапиться співзвучне Вашій душі — і хай йому пощастить окрилитися Вашою мелодією. Робите Ви святе діло, тож хай Вам Бог допомагає.

Може я «залітаю» у високі матерії, але суть — саме в отому не позичанні чийхось слів, а в даруванні їм усього себе через неповторну мелодію» (до В.І. Лузана. 8 квітня 1997 року, Черкаси).

Наступним елементом є саморецензування окремих текстів.

«Подумалось: кожен мій лист — поема у прозі. Уява, як ступа: товчу-товчу, а в результаті «каша» виходить. «Самозвинуваченням твоїм охоче вірять, самопохвалам ніколи» (Монтень, т.3, стор. 32). Не самому ж писати рецензії на свої книги» (380).

Включення елементів автобіографії:

«Моє життя складалося якось так, що я йшов Василевими слідами: працював у газеті «Серп і Молот», редакція якої містилася в приміщенні колишньої «Молодіжки» — сидів у тій же тісній прохідній кімнаті, за тим же двотумбовим дубовим столом, обличчям до стіни; можливо, на тому ж самісінькому стільці, дивився в одне й те ж вікно, що виходило на подвір'я редакції; а згодом у «Черкаській правді» посів ту ж посаду, котру обіймав колись Симоненко, і намагався писати так, щоб не соромно було перед людьми і пам'яттю про нього» (до В.Ф. Білоуса. 10.11.99).

Крім того, указуємо на фрагментарність композиційної будови такого листа, що зумовлено довільністю звертання до тем, з приводу яких наводиться судження; наявність елементів ідіостилю.

У епістолярії Григорія Білоуса натрапляємо на дуже вдале вживання різних жанрів, коли в тексті власних листів автор уводить як

ценка¹. 08.04.98); «Дорогий Колю, уклін тобі дідоморозний!» (До М.С. Грищенка. 09.01.99). «Добридень, д'гу-у-у-же!» (До В.А. Громадського. 02.08.86).

Прикметники з іменниками у формі звертання:

«Набридень, тобі ще, д'митрополите кївський» (До Д.С. Чередниченка, від 06.12.81); «Дорогий Митю! Ти єдиний з усіх моїх адресатів, хто відповідає на листи не словом, а ділом» (До Д.С. Чередниченка. 05.05.99); «Картопляний Вітю, доземний тобі уклін!» (До В.О. Бабка. 01.05.98).

Вибравши найдоречніше в конкретній ситуації опорне ключове слово-звертання, адресант обрамлює його іншими словами, внаслідок чого утворюється щоразу нова формула звертання. Найчастіше ключове слово доповнюється традиційними для українського епістолярію прикметниками й займенниками *рідний, добрий, дорогий, любий, коханий, милий, ласкавий, шановний, вельмишановний* тощо.

Напр.: «Вельмишановний пане Володимире!» (До В.О. Карпіловського. 16.08.99); «Вельмишановна Олена Федотівно, Чолом-бо Вам, чолом!» (10.11.90. До О.Ф. Черненко²).

Спорадично вживаються й інші прикметникові означення.

Підкреслюють і увиразнюють теплоту взаємин, надають листуванню зворушливості різноманітні інверсійні звертальні конструкції: «А поки-що озивайся бодай в «рукописному» варіанті. Будьмо!» (До В.О. Бабка. 02.05.98); «Із глибокою повагою і щирою прихильністю до Вашого цілющого Слова — Григорій Білоус» (До І.Д. Мироненко. 12.07.98).

Не менш насичена й чутлива щодо виразів мовного етикету й завершальна частина листів. До закінчення листовного діалогу автор завжди готує адресата заздалегідь, скориставшись загальноживаним словом чи виразом, що вказує на кінець розмови. Напр.: «Щиро вдячний, що і моя натомлена рука «спочила зайву золоту хвилину» на аркушиках Вашого листа. Хай же Вам якомога довше світить у душу дивень Слова рідного й святого. З повагою — Григорій Білоус» (До І.Д. Мироненко. 17.08.98).

У функціонально-семантичній системі епістолярної ввічливості кінця ХХ ст. досить важливе місце займає самоназивання, якими, як правило, закінчуються листи. Розгляду самоназивань, уживаних у мовному етикеті українського епістолярію, присвячені роботи С. Богдан [3, с. 17-18].

Самоназивання як епістолярний засіб чемності у листах українських інтелігентів кінця ХХ ст. виражається різноманітними антропонімами. Так, деякі листи закінчуються власним особовим офіційним ім'ям чи його розмовним варіантом, що функціонують самостійно або у складі епістолярних формул прихильності: «Щастя тобі.

¹ Микола Грищенко — поет, прозаїк, автор кількох поетичних збірок і книги прози «Самар» та оповідань для дітей.

² Олена Черненко — дружина Григорія Тютюнника — автора роману «Вир».

Гриць Біловусий» (до Д.С.Чередниченка³, 28.04.81, С.9); *«Обнімаю тебе рідно. Гриць Білий Вус»* (до Д.С.Чередниченка. 12.05.81, С.11); *«Вітай посімейців. Хай Вам завжди радіється, що ви – разом, що – рідні. Горнуса до Вас подумки. Гриць Білий Вус»* (до Д.С. Чередниченка, 31.05.81, С.14).

Для вираження доброзичливого ставлення до адресата епістолярні самоназивання ускладнюються присвійними займенниками *твій*, *ваш*, а також етикетними епітетами:

«Отож писати тобі – для мене завжди свято. Обнімаю з вдячністю за те, що ти є, і йду ганяти золотого зайця. Твій Котигорош і К» (до В.А.Громадського⁴, 22.02.84, С.54); *«Хтось ручку чи зазубив на березі моря, чи море винесло й кинуло мені до ніг із натяком: «Пиши, Грицьку!».* *Пишу. Під копірку ночі. Твій – Неп(у)тун»* (до В.А. Громадського, 13.06.85, С.61); *«Хай же тобі ловиться рибка: велика і маленька. Твій – Деревій»* (до В.А.Громадського, 18.06.85, С.65).

Повтор займенника *твій* сприймається як посиленний вияв доброзичливості та прихильності. Іноді Г.Білоус підкреслює цю прихильність, транслітеруючи займенник *твій*: *«Обнімаю щиро й рідно, хай вам всім буде погідно! Твій – Білий Вус»* (до В.Ф. Стефака⁵, 29.08.97, С.155).

У випадках більш офіційного характеру листа в кінці зустрічається лише прізвище, або ім'я та прізвище.

У листі до М.Л. та Н.П.Щербаків⁶ автор, розповідаючи про підготовку і проведення симоненківського вечора, про свої плани щодо участі в Шевченківських святах, завершує лист так: *«Ще раз щиро вам удячний за увагу й повагу, зичу вам усім доброго здоров'я і сили, щоб долали усі труднощі, які вготовує вам немилосердний «перехідний період».*

З повагою –

Григорій Білоус» (05.02.2000, С.468).

З метою самоприниження у таких утвореннях замість офіційної форми власного імені вживається її народнорозмовний варіант: *«Гриць»* (до В.Ф.Білоуса⁷, 04.04.99, С.381); *«З повагою – Гриць і К»* (до В.О.Бабка⁸, 04.01.2000, С.460). У листі до В.А.Громадського від 1 січ-

³ Дмитро Чередниченко – відомий український поет, перекладач. Автор багатьох збірок віршів, трилогії «Неопалима колиска», книжок для дітей, передмов тощо. Лауреат кількох літературних премій. Колишній видавець і головний редактор газети «Жива вода».

⁴ Віктор Громадський – журналіст, колишній редактор «Прикарпатської правди», прес-секретар голови Черкаської обласної ради.

⁵ Василь Стефак – прозаїк, перекладач, його книги друкувалися російською, білоруською, молдавською, литовською, грузинською, узбецькою та болгарською мовами. Живе і працює у Львові.

⁶ Микола Щербак – журналіст. У співавторстві з О. Серіковим видав повість «Один із безсмертних» про розвідника Ничипора Полуденка, а також поетично-пісенну книгу про Броварську Мадонну – Євдокію Данилівну Лисенко, котра народила шістнадцятеро дітей.

⁷ Володимир Білоус – автор унікальних світлин Григора Тютюнника. Живе і працює в Лубнах.

⁸ Віктор Бабко – мистецтвознавець, колишній директор Кам'янського літературно-меморіального музею О.С. Пушкіна і П.І. Чайковського.

ня 1984 року автор поєднує скорочене ім'я з народним варіантом прізвища, підкреслюючи зумисне це поєднанням з високим стилем:

«Бувай здоровий, Чоловіче!

Колись-бо з'їдемося на віче!

Будуй курінь на полонині!

В той край тяжіючий віднині.

і прісно, і на вічні віки — Гриць Білий Вус» (С.30).

Крім справжнього імені та прізвища, Григорій Білоус у ролі епістолярних самоназивань використовує прибрані імена, мабуть, відомі його друзям. Серед них на першому місці передання свого прізвища Білоус через два слова: *Білий Вус*. Далі йдуть такі псевдоніми: *«Сиваш»* (до Щербаків і Христенків⁹, 06.09.2000, С.510); *«Григораш»* (до Щербаків і Христенків, 29.10.2000, С.517).

У листах Григорія Білоуса підпис-псевдонім може передавати і характер листа, ілюструючи матеріал. Наприклад, у листі до Д.С.Чередниченка від 5 березня 1983 року автор обіграє форму вітання: *«Сервус, дорогий Дмитре!»*, де сервус по-угорськи означає «Здрастуй», з формою самоназивання в кінці листа: *«Сер Вус»*, яка підкреслює високий стиль самого послання.

У листі до В.А. Громадського від 11 лютого 1984 року (С.41) автор обговорює проект побудови нової школи. «На уроках співів, у походах, у години дозвілля чого б не співати народних пісень? Репертуар наших дитячих шкільних хорів насичений такими бетонно-дерев'яними «шедеврами», що душа б'ється об них, як м'ячик. Всілякі оті бодряцькі «речовки» застять світло **народної пісні**». Тому й підпис у нього до цього тексту: **«Твій — Вікторіанець»**.

У листах ХІХ- початку ХХ ст. часто використовувалась як самоназивання епістолярна ввічлива форма «Ваш (твій) покірний слуга», яка вже на той час мала відтінок застарілості [1, с. 248-249].

На українському ґрунті цей фразеологізм змінився і використовувався як «мати честь»; замість «покірний» з'являється щирий, щиро прихильний, вірний, відданий, зичливий, уклінний, похильний тощо. У Г. Білоуса достатньо цікаві формули прощання. Наприклад, до В.І. Лузана¹⁰ (08.04.97):

«Кланяюсь милій Вашій дружині, міцно тисну юні руки синочкам».

У епістолярії Г. Білоуса зустрічаються самоназивання з етикетними прикметниками чи похідними від них. Наприклад:

«Забудьте, люди, про живіт і для душі лише живіть».

З повагою — твій незмінний прихожанин і книгиня Ольга» (21.06.85, до В.А. Громадського).

В епістолярних чемних формулах самоназивань знайшла відображення одна з етнопсихологічних рис українського менталітету — гумористичне ставлення до навколишнього світу [7, с. 42]. Так, саме

⁹ Людмила Христинко — педагог, Надія Христинко — поетеса.

¹⁰ Віктор Лузан — самодіяльний композитор, автор музики на слова Володимира Сосюри «Любть Україну» та на вірші українських поетів.

з метою створення гумору автор для самоназивання використовує емоційно-експресивні козацькі прізвиська: «*Запрошення прибути на біловусі торжества наклацав і власноручно завірив писар черкаського письменницького коша — Гриціян Тавричеський*» (до В.О. Бабка, 19.11.99, С.447).

Пор.: «*Що ж, друже сивочолий, завершуватиму (ні, завіршуватиму) сьогоднішню нашу розмову, котра несподівано збілася на сумну ноту. «Нормальний стан шлагбаума — закритий». Нормальний душевний стан людини — це смуток. Не песимізм, а задумливість. Не плакати треба за втраченим, а линути напередими кожному непрожитому дню, кожній дарованій нам миті.*

Тож **радіймо** можливості **мовити** одне одному підбадьорливе **слово**, **хильнути чарчину** за здоров'я рідних і друзів, **плонутти вбік недругів** і якомога старанніше **робити ту справу**, до якої кожен із нас має найприроднішу, найнепереборнішу схильність.

Обнімаю тебе по-братськи.

Новолітую. Молюсь.

Грецькосійний Білоус

(до Г.П. Короля¹¹, 24.12.98).

Жартівливо-гумористичне забарвлення мають і ампліфіковані епістолярні ввічливі самоназивання, які зрідка трапляються у листах:

«*Обнімаю ж тебе рідно. Сад твоїй родить хай солідно, хай в чарчині буде повно, у сімействі — полюбовно, в авторучці буде паста. Тож листа пиши — і баста! А якщо загубиш уну — одвічай по телефону. (Кажеш: що це я «мелю»? Дзенькай! В слухавку наллю!)*

Благовістую. Молюсь.

Верболозний Білоус-ь» (до Г.П. Короля, 07.04.97).

Отже, у листах Григорія Білоуса відображено типові для українського епістолярію структурно-семантичні ознаки, які творчо перероблені в конкретних текстах. Кожен лист можна розглядати як окремий завершений акт комунікації. Крім того листи репрезентують особливості огранення мовної особистості як адресата, так і адресанта листа, відбивають ментальні ознаки мови української інтелігенції, підтверджують слова І.Огієнка про роль науковців у глобалізації національного процесу, а особливо репрезентують його епістолярні формули підписів листів: «*Смиренний богомолець за розп'ятий український народ*» (до Леоніда Білецького¹² від 20 березня 1948 р., с.70); «*З глибокою до Вас пошаною Митрополит Іларіон, покірний богомолець за кращу долю України*» (лист до Любові Дражевської¹³ від 24 жовтня 1955 р., с. 137); «*З глибокою до Вас пошаною Митрополит Іларіон, Ваш постійний богомолець*» (до Г. Наконечної¹⁴ від 31 січня 1956 р., с.351).

¹¹ Григорій Король — учасник ліквідації наслідків чорнобильської аварії.

¹² Білецький Леонід (1882-1995), професор, відомий філолог-шевченкознавець. У 1918 р. викладав у Кам'янець-Подільському Українському університеті разом з Д.Дорошенком та митрополитом Іларіоном (проф. І.Огієнком).

¹³ Дражевська Любов — громадська діячка, емігрувала в роки Другої світової війни у США.

¹⁴ Наконечна Галина (1896-1993) — відомий учений-філолог.

Список використаних джерел:

1. Балакай А.Г. Толковый словарь русского речевого этикета. — М.: Астель-АСТ-Транзиткнига, 2004. — 683 с.
2. Білоус Григорій. Слова, слова, спасіте наші душі. Вибрані сторінки листування з друзями. — К.: Акцент, 2004. — 624 с.
3. Богдан С.К. «Озовись до мене хоч інколи...» (Мовноповедінковий статус Шевченкових адресантів) // Дивослово. — 2000. — №5. — С. 15-20.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.
5. Веселовский А. Из истории эпитета // Веселовский А.Н. Историческая поэтика. — М.: Высш. шк., 1989. — С. 59-75.
6. Елина Е.Г. Эпистолярные формы в творчестве М.Е.Салтыкова-Щедрина. — Саратов, 1981. — С.14.
7. Кононенко І.В. Національна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) // Мовознавство. — 1996. — №6. — С.39-46.
8. Крат А. «Як перший полиск світанку ...» (Епістолярна спадщина М.Г.Куліша: спроба культурологічної розвідки) // Кур'єр Кривбасу. — 1996. — №53-54. — С.60.
9. Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів. — К., 1997. — С.120.
10. Листування митрополита Іларіона / Упорядник о. Юрій Мицик. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 566 с.
11. Німчук В.В. Берестяні грамоти в Україні // Мовознавство. — 1992. — №6. — С.11-14.
12. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. — Кіровоград, 2004. — 337 с.
13. Ставицька Л. Мовностильові тенденції в художній прозі 90-х років // Najnowsze dzieje języków slowińskich. Українська мова / Red. nauk. S.Jermolenko. — Opole: Uniwersitet Opolski. Instytut Filologii Polskiej, 1999. — S.153-169.
14. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. — К.: Українська енциклопедія імені М.П.Бажана, 2004. — 821 с.
15. Черкаський В. Художній світ Панаса Мирного. — К., 1989. — 300 с.
16. Шудря М. «Хоч я і не пророк...» // Неопалима купина. — 1993. — №2.

Ukrainian epistolary heritage is very rich and multifarious, that's why the situation of the state system absence often made the most outstanding representatives of the nation, culture figures, politician state their thoughts, popularize and defend their ideas via correspondence with the closest, deputed people, like-minded persons, friends. In the studied correspondence the typical for Ukrainian epistolary texts structure-semantic features are reflected, which were constructively transformed in the particular texts. Every letter can be examined as a separate accomplished act of communication.

Key words and word-combinations: epistolary texts, epistolary formula, epistolary style, etiquette.

Отримано: 1.09.2009 р.